



*Marcel Mariën in China, 1964 (Monographies de l'Art Moderne. Marcel Mariën, 1994)*

**'In het land van de glimlach':  
reisindrukken van Marcel Mariën (1963-1964)**

Hans Mortelmans, Amsab

*Marcel Mariën was niet de bekendste maar wellicht wel de meest zuivere Belgische surrealist. Hij schreef, knutselde, fotografeerde, filmde, maar het omvangrijk oeuvre dat hij tot stand bracht noemde hij slechts een tijdverdrijf. Het surrealisme was voor hem een levenshouding en een praktijk, geen artistieke stroming. Hij voegde de daad bij het woord door regelmatig het zeegat uit te gaan, ver weg van gezin en carrière. Een combinatie van zin voor avontuur en marxistische bevlogenheid bracht hem in 1963 in communistisch China waar hij, in dienst van de propagandamachine, het land en het regime van dichtbij verkende. In zijn autobiografie en in gesprekken die ik met hem had, brengt Mariën op een erg eigenzinnige manier verslag uit van zijn reis: een surrealistisch verhaal over surrealistische toestanden.*

Marcel Mariën (1920-1993) was één van de belangrijkste figuren van het Brusselse surrealisme. Aan de zijde, of eerder in de schaduw van Magritte, werkte hij aan een omvangrijk literair en artistiek oeuvre, dat echter buiten de selecte kring van kenners nog nauwelijks aandacht krijgt. Zijn activiteiten als archivaris, uitgever en 'geweten' van het Brusselse surrealisme zijn van onvervangbare waarde. Hij schreef de eerste monografie over Magritte en publiceerde de geschriften van de oprichter van de beweging Paul Nougé. Mariën schitterde in ontelbare schandalen, zoals met zijn kortfilm *l'Imitation du Cinéma*, die jarenlang verboden was in Frankrijk. Het wereldnieuws haalde hij met zijn autobiografie *Le radeau de la mémoire*. Hierin beschrijft hij de schilderijenvervalsing die hij samen met Magritte had opgezet om de oorlogsjaren door te komen, en een zaakje van valsmunterij in de jaren vijftig.

Ik heb Marcel Mariën ontmoet in 1992-1993, toen ik werkte aan mijn eindverhandeling over zijn 'Objets boulevants', waarmee hij sinds 1937 de wereld te lijf ging.<sup>(1)</sup> Zijn offensief was vooral gericht tegen de levenslange kluisters van burgerlijk fatsoen, goede smaak, religie en eeuwige waarden. In zijn jeugd werd hij begeesterd door het marxisme, waaraan hij na WO II twee publicaties wijdde: *Les corrections naturelles* (Bruxelles: Librairie Sélection, 1947) en *Théorie de la Révolution mondiale immédiate* (Bruxelles: Les Lèvres Nues, 1958).

Marcel Mariën is nooit politiek actief geweest en ook het maatpak van links intellectueel paste hem niet echt, daarvoor was hij te veel op zijn individuele vrijheid gesteld. De banden tussen de surrealistische beweging in België en de Kommunistische Partij van België (KPB) waren op bepaalde momenten nochtans erg hecht, vooral na de oorlogsjaren, toen de Brusselse groep zich openlijk distantieerde van André Breton die partij had gekozen voor Trotsky. Mariën stak zijn stalinistische sympathieën niet onder stoelen of banken, getuige daarvan zijn rede ter verdediging van Stalin uit 1957, *Quand l'acier fut rompu*. Maar hij werd nooit lid van een politieke partij, in tegenstelling tot René Magritte, die in 1945 het erelidmaatschap van de communistische partij aanvaardde.<sup>(2)</sup>

Tweemaal vertrok Mariën, zonder een cent op zak, op wereldreis, als matroos op een pakketboot. Eén van zijn reizen bracht hem tussen oktober 1963 en februari 1965 naar Peking, waar hij werkte aan de Franstalige uitgave van *La Chine en Construction*. Zijn baantje in Peking had hij te danken aan zijn oude Antwerpse kennis Marthe Huysmans, algemeen secretaris van de Association Belgique-Chine en in 1963 lid van de Chineesgezinde KPB-scheurgroep van Jacques Grippa. Mariëns verblijf in China speelde zich af tegen de achtergrond van het Chinees-Russische conflict dat wereldwijd ideologische tweespalt veroorzaakte binnen de communistische beweging.<sup>(3)</sup>

Mariën was een unieke getuige van het communistische China. Als buitenlandse medewerker aan de propagandamachine was hij niet alleen gast maar ook decorbouwer van het regime, en meermaals slaagde hij erin om achter de coulissen te kijken. Zijn verslag laat zich dan ook lezen als een mentale reis waarbij hij gaandeweg alle geloof in de marxistische werkelijkheid verliest.

Onderstaand relaas is gebaseerd op stukken uit zijn autobiografie *Le Radeau de la mémoire*<sup>(4)</sup>, aangevuld met egodocumenten en interviews<sup>(5)</sup>.

*“Na mijn luchtdoop van Hong Kong naar Peking, drie tussenlandingen inbegrepen, werd ik opgewacht door een delegatie van het tijdschrift waarvoor ik zou werken, aangevoerd door de minister-adjutant van Cultuur. Ik ontving een enorme ruiker bloemen en werd per limousine naar het Hotel van de Vriendschap gebracht. Het viel mij onderweg op dat de mysterieuze, kleurrijke en levendige Oosterse cultuur die ik had leren kennen van Yokohama tot Singapore, van Hong Kong tot Saigon, hier absoluut had opgehouden te bestaan. Het leven was brutaal en kunstmatig geamëricaniseerd. Het obligate blauwe uniform, waartoe ik weldra ook werd uitgenodigd, leek geen andere intentie te hebben dan heel het land om te vormen tot een reusachtige kazern, of een*

robottenstaat in de stijl van Metropolis.

*De komende zestien maanden werkte ik aan de Franse vertaling van La Chine en Construction, bijgestaan door vijf Chinese assistenten en de alomtegenwoordige, overbodige en altijd glimlachende partijsecretaresse die de 'Grote Zuster' werd genoemd. Op basis van de Engelse versie werd ook een Spaanse en Arabische editie opgestart door buitenlandse medewerkers.*

*Om hun Frans bij te schaven, was het mijn assistenten toegestaan om Le Monde te lezen. De overvloed aan informatie was, vergeleken met de stereotiepe inhoud van de Chinese pers, werkelijk overdonderend voor hen. Maar het meest schokkende nieuws voor hen was dat China graan aankocht in Australië, terwijl hen geleerd was dat dit vervloekte land in de grootst mogelijke ellende verkeerde. De wereldkaart die in mijn bureau was opgehangen, toonde consequent het Chinese Rijk als middelpunt van de wereld, de Westerse landen waren in de hoeken geduwd.*

[...]

*Weldra zou ik ingewijd worden in de mysteriën van het zogenaamde democratisch centralisme. Tijdens het maandelijks redactieoverleg werden we uitgenodigd om vrijuit onze mening te zeggen over het laatste nummer van onze periodiek. Iemand vond dat een foto van een pijp rokende boer de verkeerde indruk kon wekken dat China geen sigaretten had. Een ander hekelde het kleine formaat van een foto. Toen het mijn beurt was, zei ik dat het weinig zin had om het verschenen nummer te bekritisieren, aangezien het al gedrukt en verstuurd was. Beter zou het zijn onze aandacht te richten op het volgende nummer. Ik had op dat moment geen idee van het schandaal dat ik verwekt had. Er volgde een grote stilte en mijn buur nam het woord. Later heb ik begrepen wat de vrijheid van mening betekende in China. Het was toegelaten, zelfs wenselijk, om het verleden krachtig en genadeloos af te keuren, maar de toekomst was eigendom van het Centraal Comité.*

*Dan werden we voor een soort altaartje geleid, waarop een plaasteren buste van Mao stond. Zijn beate glimlach - ik zag het nu pas voor het eerst - was dezelfde als die van boeddha. We kregen een brochure in de hand geduwd, en moesten ieder om beurt een paragraaf lezen en becommentariëren. Ik voelde mij weinig op mijn gemak door het gebeuren, ook door de Engelse tekst, waarvan ik de finesse niet begreep. Mijn beurt gekomen, las ik de paragraaf en zei dat de tekst zo waarachtig was dat ik er niet het minste aan kon toevoegen. De andere buitenlandse gasten volgden nu gretig mijn voorbeeld, totdat de leidster zich opeens op de borst sloeg en riep dat het beter zou zijn om zich te bevrijden van de twijfels en openbaar te biechten. Alle blikken gingen in mijn richting, maar ik bleef doof voor de uitnodiging, even zwijgzaam als het plaasteren beeld dat mij al heel de tijd begluurde met zijn ogen van krijt.*

[...]

*De taak van mijn assistenten bestond erin om met niet-aflatende aandacht mijn woorden te wikken en te wegen. Zo bedacht ik varianten voor de afgezaagde epitheta van Mao. Ik verving 'le guide adoré' door 'le guide bien-aimé', maar het werd afgekeurd. Drie jaar later zou het nochtans gangbaar worden. Ik ben dus - onvrijwillig en bescheiden - een wegbereider van de Culturele Revolutie geweest.<sup>(6)</sup> Andere enormiteiten passeerden dan weer heelhuids de censuur, zoals 'La paralytique au sourire', waarvoor ik gefeliciteerd werd. Tevergeefs probeerde ik de letter 't' in een artikel over 'la désalinisation de la mer' te smokkelen. Dit amusement ging ten koste van mijn*



*'L'art d'oublier'. Beeldje van Marcel Mariën (Marcel Mariën, Resucées et Dissemblances, 1975)*

assistenten, die ieder gecorrigeerd artikel persoonlijk moesten paraferen. 'Zuster Overste' noteerde alle nalatigheden in een cahier dat ze in een metalen kast bewaarde: een echte jezuïetenstreek die ieder foutje uitvergrootte tot een doodzonde tegen het systeem.

Sommige spellfouten konden in China spectaculaire gevolgen hebben. Eind 1964 heb ik 30.000 ingebonden exemplaren van de militaire geschriften van Mao zien vernietigen wegens een drukfout. Diezelfde periode kwamen, als gevolg van de erkenning van China door de Gaulle, de eerste Franse medewerkers naar Peking. Ze verbeterden de beroemde zinsnede van Mao over het Amerikaanse imperialisme omdat deze slecht naar het Frans vertaald was. 'Tigre en papier' was dan niet echt fout, 'tigre de papier' was beter. Toch bleven Chinese correctors - onder druk van het Centraal Comité en trouw aan het dogma - volharden in de boosheid, en vervingen zij 'de' weer in 'en'. Niet vertrouwd met de finesse van de Franse taal heeft het regime wellicht nooit begrepen dat 'Dictature du Proletariat' ook kan vertaald worden als 'dictatuur over het proletariaat'. Die papieren tijger is overigens geen beeldspraak, hij bestaat echt en werd gebruikt als afschrikmiddel in de Chinees-Engelse oorlog van 1841. Een vreemde speling van het lot, want op hetzelfde moment dat de Britten oprukten tegen het oude keizerrijk, zaaiden Marx en Engels in Londen het zaad dat een eeuw later in China zou ontkiemen. Merkwaaardig genoeg zit de koningin van Engeland nog steeds op haar troon.

Een slecht vertaald citaat van Chroesjtsjov in het eerste nummer van de Duitse editie van Peking Information werd pas opgemerkt als het treinkonvooi al door Siberië reisde. In Irkoursk werd de trein tegengehouden, en geheel teruggebracht naar China, hoewel het tijdschrift een slechts onaanzienlijk deel van de lading uitmaakte. Een manoeuvre om grimmig commentaar van de USSR te vermijden, in deze periode van ideologisch conflict.

Het was om dezelfde reden ook verboden om over ruimtevaart te spreken. Daarentegen ging overal de grap rond dat Chroesjtsjov zijn koren zaaide in Kazakstan om het te oogsten in Iowa.

[...]

Op eenvoudig verzoek was het mij toegestaan studiereizen te ondernemen. Ondanks de verbeterde zorg voor de mise-en-scène, merkte ik scheuren en kieren in het decor, die mij veel meer lieten zien dan wat de Chinese overheid wenselijk achtte. Zo had ik het uitzonderlijke voorrecht om de Staatsgevangenis van Peking te bezoeken. De directeur, geflankeerd door de eeuwige schaduw van de partijsecretaris, begon zijn unieke project voor te lichten: de poorten van de gevangenis stonden altijd open. Het is algemeen geweten dat een goede folteraar de deur van de hoop op een kier laat, met dat verschil dat de gedetineerde, eens ontsnapt, terecht kwam in de nog veel grotere gevangenis die China was. Alsof hij mijn gedachten raadde, liet de directeur mij getuigenissen zien van ex-gedetineerden die vroegen of ze weer opgenomen konden worden.

In het Volkshospitaal van Sjanghai ontmoette ik de twee chirurgen die erin geslaagd waren een afgerukte hand weer aan te naaien. Het was Mao zelf, zo verklaarden zij, die hen tot deze uitdaging had geïnspireerd, dankzij hun verplichte tewerkstellingen op het platteland. We kregen ook een documentaire film te zien over de ingreep, met in één van de hoofdrollen de partijsecretaris die, na enige aarzeling, de toelating geeft om 'in naam van de revolutie' de hand weer aan te naaien.

[...]

*De Xiafang of de deportatie van intellectuelen naar het platteland, was het zwaard van Damocles voor zowel de sterke, onafhankelijke figuren als voor de futlozen. Ze trof met andere woorden ieder die een ruwe dressuur goed kon gebruiken. Wat overbleef waren de lijntrekkers en de corrupten. Ook de buitenlandse medewerkers werden op een dag in limousines naar het veld gebracht om te helpen met de oogst. De chauffeurs wachtten geduldig tot de schertsvertoning voorbij was. Gelukkig had ik tijdig een ongemak gefingeerd.*

*Voor de thuisblijvers waren er de verplichte 'réunions', ook politieke oefeningen genoemd, minstens twee halve dagen per week. Niemand ontsnapte eraan, ook niet de taxichauffeurs of politieagenten, die daardoor regelmatig onbereikbaar waren. Deze verloren uren van redetwisten, openbaar biechten of verveeld stilzwijgen moesten 's avonds of 's zondags ingehaald worden.*

*Ik kon ook meermaals getuige zijn van de zogenaamd spontane volkstoeloop. Het Tien An Men plein, in 1959 uitzinnig vergroot om grotere mensenmassa's samen te brengen, draagt iedere vijf stenen een nummer, zowel in de breedte als in de lengte. De partijsecretarissen konden op die manier grote groepen samenbrengen die hun verontwaardiging uitten over hete hangijzers zoals de Panamacrisis, ook al wisten de manifestanten nauwelijks waar Panama lag.*

*Als gast mocht ik ook de parade van 1 oktober meemaken, het trieste hoogtepunt van deze poppenkast. Maanden tevoren kon je kleine groepen zien oefenen voor dit Nationale Feest. Een week voor de grote dag volgden er nachtelijke repetities van elf uur 's avonds tot zonsopgang, na de gewone dagtaak. Het meest merkwaardige en tegelijk perfide kenmerk van deze parade ont-snapt echter aan het oog van de gasten, die gevangen zitten in de tribune op het Tien An Men plein, en niet zozeer toeschouwer, als wel onderdeel van het spektakel zijn. Het Volk, het fameuze Volk waarover de Revolutie altijd spreekt, is niet toegelaten tot het feest. De stoet heeft de vreemde eigenschap dat hij gevormd wordt net voor het plein, majestueus voorbij de tribunes trekt en op het eerstvolgende kruispunt weer ontbonden wordt. Vanop mijn plaats kon ik nog net de volledig verlaten trottoirs zien langs het geschiedkundig museum. De deelnemers waren aldus veroordeeld om eenzame acteurs zonder publiek te zijn, afgezien van enkele tientallen gasten, de pers en, natuurlijk, de televisiekijkende wereld.*

[...]

*Het had mij drie maanden gekost om, door te spreken met de bevolking en te lezen, de illusie te doorprikken waarin ik lange tijd verdwaald was: de grootschalige zwendel van het Chinese pseudo-communisme. Onder de dekmantel van een 19e-eeuws bevrijdingsleer, nog uit de tijd van de petroleumlamp dus, was hier de slavernij weer uitgevonden, hoewel die sinds 1890 wereldwijd verboden was. Zo'n misdaad, erger dan apartheid, moest natuurlijk met alle middelen die beschikbaar waren, toegedekt worden voor de rest van de wereld. Ik begreep dan ook in welk smerig zaakje ik getuimeld was. Ik was gehouden aan de vooraf opgegeven termijn, wat mij de mogelijkheid gaf om meer inzicht te krijgen in dit gigantische complot. Anderzijds had ik geen andere uitweg dan verder te collaboreren met dit gewetenloze staatskapitalisme, dat zelfs de fietstaxi's gecollectiviseerd had, om ook die minuscule salarissen af te romen. Mijn enige rijkdom was mijn arbeid. En misschien kon ik mezelf maar beter beschouwen als een echte arbeider, ontheven van iedere moreel oogpunt, zoals die Amerikaanse negerin die ik eens op de televisie zag. Om haar gezin te voeden werkte ze ijverig in een fabriek voor fragmentatiebommen die Israël weldra op*

weerloze gezinnen in Beiroet zou gooien.

Na zestien maanden verliet ik, onder het mom van een korte vakantie, definitief China. Het is mij een raadsel hoe ik, betoverd door het bevrijdende woord van Marx, heb willen geloven in de praktijk van het communisme. Het marxisme behoort tot de wereld van de literatuur, van de fictie dus. En was heel ons surrealistisch avontuur er niet op gericht geweest om de dagdagelijkse verwarring tussen beeld en werkelijkheid bloot te leggen? De waarheid stond in grote letters op dat beroemde schilderij van Magritte: "Ceci n'est pas une pipe!"<sup>(7)</sup>

Het moet gezegd, Marx heeft zijn woord gehouden op het vlak van de zelfemancipatie van de arbeidende klasse, tenminste wat betreft de concrete verbetering van haar materiële toestand. Deze klasse is daarin geslaagd ondanks de partijen, die beruchte avant-garde van het proletariaat, die van de zuiverste partizanen of beulen of slaven gemaakt hebben. Wanneer deze eertijds vertrapte en vernederde klasse vandaag ontdekt dat welvaart niet noodzakelijk gelukkig maakt, is dat niet de schuld van Marx, die enkel de rozen beloofd heeft, maar niet de fijne neus om van hun aroma te genieten. De horizon zou een beetje opklaren als wij, voor eens en voor altijd het bedrog van het aardse paradijs zouden opgeven, dit gouden tijdperk dat ons verblindt en dat nooit iets anders geweest is dan een slinkse manier om de gevangenis te decoreren waarin wij ons leven moeten doorbrengen, tot de laatste dag. Wat kunnen wij op zijn best verwachten van de ideale samenleving? Dat er zelfs op begrafenissen uitzinnig gefeest wordt?"<sup>(8)</sup>

(1) H. MORTELMANS, *Marcel Mariën: La citation esthétique*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1993.

(2) H. LEUS, Het surrealisme volgens Marcel Mariën. In: *NWT*, (juli 1984), p. 60.

(3) L. PEIREN, *De communistische Partij van België en het Chinees-Russisch conflict (1956-1965)*, onuitgegeven nota's.

(4) M. MARIEN, *Le radeau de la mémoire: édition pirate parce que complète*, Bruxelles: Edition de l'auteur, 1988.

(5) Andere bronnen dan de autobiografie zullen in eindnoot vermeld worden.

(6) Interview met Marcel Mariën door Hans Mortelmans, 18 december 1992.

(7) In de zomer van 1966 publiceerde Mariën artikelenreeksen in belangrijke binnen- en buitenlandse kranten over China:

- M. MARIEN, Rustication, Peking-style; Schooled for labour; Birth, population and social death. In: *The Guardian*, London, 24-26.05.1966.

- M. MARIEN, Permanent deportation; Den regulerede koerlighed; Det forløsende arbejde. In: *Politiken*, Kopenhagen, 15.06, 25.06, 30.07.1966.

- M. MARIEN, Chinese intellectuelen op grote schaal gedwongen tot arbeid op het land; China zet Marx op zijn kop; China weet geen weg met overbevolking. In: *De Telegraaf*, Amsterdam, 02.07, 05.07 en 09.07.1966.

- M. MARIEN, Ce qui se passe en Chine. In: *Le nouveau Candide*, Paris, 15.08, 22.08.1966.

- M. MARIEN, La Chine aux abois. In: *Le Soir*, Bruxelles, 31.08, 01-02.09.1966.

(8) M. MARIEN, *l'Activité surréaliste en Belgique*, Bruxelles: Editions Lebeer-Hossmann, 1979, pp. 41-42.